

מִן רֵאשׁ הַיְשִׁיבָה, הֵרֵב חַיִּים יַעֲקֹב גּוֹלְדוּיֵכֵט זצ"ל

מתוך "אסופת מערכות", פרשת ויחי (עמ' שכ"א-שכ"ט)

וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר ואת שמאלו על ראש מנשה שיכל את ידי כי מנשה הבכור וגו'. ויברכם ביום ההוא לאמור בך יברך ישראל לאמור ישימך אלוקים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה (בראשית מח, יד ו-כ)

וממקרא זה העלו חכמים הלכתא גבירתא, הנוגעת לתשתית השיתין של מסירת תורה לישראל:

... לא יאמר אדם, איני מקיים מצות זקנים הואיל ואינן מן התורה. אמר להם הקב"ה, בני, אין אתם רשאים לומר כך כו', אלא כל מה שגוזרים עליכם תהיו מקיימין. שנאמר (דברים יז, יא): 'ועשית על פי התורה אשר יורוך', למה? שאף על דבריהם אני מסכים. שנאמר (איוב כב, כח): 'ותגזר אומר ויקם לך' (תנחומא נשא ל).

כאן ביטאו חכמים בבליטה יתירה, את כח החידוש שנחוננו בו חכמי ישראל. שלא לבד שבכחם לדרוש ולפרש דברי תורה. להגדיר גופי תורה – והלכה כמותם. אלא שעוד בכוחם, גם לצקת הלכות ומצוות מחודשות – כגון מצוות הדלקת נרות חנוכה – והקב"ה מסכים על ידם (ועיין ירושלמי ברכות ט, ה) ובמקום אחר, ביטאו חז"ל את התפעלותם העמוקה, מן הסמכות הנרחבת הזו שהאצלה להם: "...אמר להם הקדוש ברוך הוא [לישראל], בנוהג שבעולם, הרב גוזר על התלמיד, והוא עושה. שמא התלמיד גוזר על הרב, והוא מקיים? ואתם גזרתם עלי כו' וגמרת עמכם כו'" (מדרש תהלים ג"ז).

ובהמשכו של המאמר, הצביעו חכמים גם על מקור הסמכות הזו:

... תדע לך, שהרי יעקב בשעה שברוך מנשה ואפרים, מה כתוב שם: 'וישם את אפרים לפני מנשה', עשה הקטן קודם לגדול – וקיים הקב"ה גזירתו כו' (שם).

בהקדמת אפרים, חצב איפוא יעקב אבינו, והשתית בישראל, סגולה עמוקה זו. ובקושטא, כל עיקרה של פרשת ברכות האמורה בעניין, טבועה בתבנית חותם זה, כמו שאמרנו: "אקרא לאלקים עליון [לא-ל גומר עלי]" (תהלים נז, א) – מדבר ביעקב. בשעה שנכנסו בניו, ברכן כו'. ומנין שהסכים הקדוש ברוך הוא עמו כו'? הוי, 'ויקרא יעקב אל בניו האספו ואגידה לכם [את אשר יקרה אתכם] וגו' (תנחומא ויחי ח). אלא שהקדמת אפרים למנשה מאלפת יותר. שמכאן יש לנו ללמוד עוד, שכח יש ביד חכמי הדורות גם להפקיע, לעת צורך, סדרי הנהגה מתוכנים שמבראשית.

ב. עובדין דמשה

וגדולה מאלו, מצינו במשה רבן של נביאים, בשעת מתן תורה. שאמר לו הקב"ה בסיני: "וקדשתם היום ומחר (שמות יט, י), ומשה "הוסיף יום אחד מדעתו" (שבת זז). הנה שינה משה מדעתו סדרי מרכבה, והסכימה שכינה על ידו (שבת פז). ועוד, שבשעה שקיבל הלוחות מידו של מקום – כשמעו את העם בריעו, מיד שיברם. הנה קבע משה דפוסים חדשים בדרכי הנחלת תורה, והסכים הקב"ה על ידו – "אשר שיברת" (שם לד, א) – יישר כוחך ששיברת" (שבת שם).

ומעתה צריך המאמר שלפנינו לפנינו. שעובדין דמשה, הן קבעו סדרי עולם. מה משמעות ייחודית צפונה איפוא, בשיכול ידי יעקב והקדמת אפרים למנשה, שראו חכמים לייחד עליה דוקא את הדיבור, ומכאן דוקא הוא שלמדו תורפה של ההלכה?

ובודאי יסוד המאמר הזה הוא, שכח זה שביד חכמי ישראל לדורותיהם, שאוב מבית מדרשו של יעקב. כי בדידה דיעקב, הושלמה דמותה של כנסת ישראל, והושלמו סגולותיה. ואין לך שום כח וסגולה שנחוננו בהם ישראל, שלא יהיו דולים מבארו של יעקב. ואף משה רבינו נמי, בבואו לשנות סדרי מרכבה, מגומת זריעה זו הוא שניקא אלא שהוא הביא סגולות אלו לידי בליטה של שיא.

אבל בדעתינו להאיר סוגיא זו מבתי גוואי, ולדלות מן הפרשה, הגהת הנהרה נוספת בעניין. הגהה המארת את הסוגיא כולה באספקלריא.

ג.

כי בקושיטא, עצם הכח הזה של חכמי ישראל שבכל דור, לחדש בתורה המסורה משמים, מצריך ביאור. ולא כל שכן כוחם לעקור דברי תורה. וראוי להתבונן, כיצד אפשר לפסל וליצוק ממחשבות בשר ודם, תורה משמים.

ובדעתינו להצביע, שמעשה זה של הקדמת אפרים למנשה, חופן בקרבו לא רק את עצמה של הלכה, שיש בכח ביד בי"ד של מטה לשנות סדרי עולם – אלא שהוא אף מאפיין ומלמד על שורש הנביטה של מהלך זה. וכשאמרו רבותינו, שכאן בא כה מופלא זה, לידי גילוי וחשיפה – נתכוונו גם כן להצביע וליתן בידנו שרטוט, במהותם של דברים: אלו הן הצינורות, דרכן מעשים של בשר ודם נעשים תקפים, עד שיש בכוחם, להשפיע ולקבוע מהלכים, בשיעור הקומה וסדרי העולמות.

ד. "מדיליה"!

וסודן של דברים נעוץ, במה שלימדונו חכמי הרז:

'ויצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים' (בראשית ב, ז) – דא שכינתא עילאה (זה"ק ח"א כז, א).

נשמת אדם, חצובה מן המקור העליון ביותר. מאוצר הנשמות המתוכן בכסא הכבוד. כי "מאן דנפח – מדיליה נפח". הקב"ה נטע איפוא באדם נשמה המואצלת מנשמת חיים של דמות אדם שמעל לכסא (נפש החיים א, ה). "חלק אלוך ממעל" – נשמה החצובה, כביכול, מאצילות קדשו ית'. "מדיליה"!

כאן מזג הבורא ית' הרכבה בלתי אפשרית – אור נשמה אלוקית, הנמסכת בתוככי עכירות עפר מן האדמה.

וכאן עוצב השילוב המפליא, שבין רוחניות לארציות. שבין רוח לגשם. ואין לך בכל הבריאה דבר מפתיע יותר, תופעה חתומה וסתומה יותר, מן השילוב הבלתי אפשרי הזה, שבין נשמה לגוף. זהו הדבר הפלאי ביותר שברא הקב"ה בעולמו (ועיין רמ"א אר"ח ג, א).

וברדת הנשמה לעולם השפל להתמזג עם הגוף, היא בנויה קומה רוחנית שלימה, על כל מערכותיה ותכונותיה. מקופלים בה כל כחות הנפש העילאיים, במלוא זכותם. וכל כחות הרוח, זורמים בה בחיוניות עזה. גנוזים בה, אשדים כבירים של רוחניות בטהרתה. והיא ערוכה, מוכנה ועומדת, לשמש לו לאדם כלי שלם, על כל מערכות תכונותיו, לעבודתו ה'.

ותכלית פקידת אדם בעולמו היא, להשליט את דעת נשמה זו הנטועה בו, על מחשכי הגוף. להטפיל את החומריות שבו, ולהפכה להיות שמש וכלי, לרוחניות החפונה השופעת בו.

ומאליך הינך למד, שאילו זכה אדם להסיר בתכלית, את ההשפעה הגופנית שבהרכבתו, עד שכל עשייה, תנועה ורצון שלו, יהיו פרי תשוקת ה"מדיליה נפח", היצוקה בקרבו – הנה הסיר את הלוט המכסה את הפנים, אור פני מלך. את המסך המסתיר את דבר ה'.

ועומק משמעות הדברים הוא, שדיבורו של מקום, כבר הוא עומד יצוק בקרבו של אדם. אלא שלבושי הגוף עוטים ומסתירים אותו. וכשאדם זוכה לפרוע לבושוין אלו, נעשו מעתה בשרו וחלבו, משמשים לנשמתו. אבריו הופכים לשמש רמ"ח כלים, להנהלת דבר האלוקים. והקול הבוקע מתוכו מעתה – הוא גופו קול ה'!

ה. פה אל פה

ומנין שיטי דיבורים אלו, הרינו באים להגדרת מקור נביעת נבואת משה רבינו¹:

... אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. לא כן עבדי משה וגו' פה אל פה אדבר בו במראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט (במדבר יב, ו-ח).

מבין קפלי לשונו של מקרא זה, יש לנו לעמוד על סוד דרגת משה: "פה אל פה אדבר בו"². דיבורו של מקום למשה, לא היה אצלו השפעת נבואה חיצונית. אלא היה זה שפע הנוהר ממנו ובו עצמו – "שכינה מדברת מתוך גרונו של משה".

כי משה זכה לבטל כל שמץ של גופניות שבקרבו. ובשרות הנבואה על משה, קרנו פניו – הנשמה בטהרתה, פרצה את כבלי מחשכי הגוף והגיהה פניו.

¹ והרחיב דברים על כך, אדונינו הגר"ח מוולח'ין ריש ספרו 'רוח חיים'. ולא באנו כאן, אלא למסוך את דבריו העמוקים, לכלינו העכורים.

² לא כן שאר כל נביאים: "במראה אליו אתודע", ורק "בחלום" – כשבטלים כחות הגוף – אדבר בו"

ומקרא מלא אמור בעניין, המלמדנו מהיכן נובעות השגותיו הגבוהות של משה. כי כשהתלוננו עליו אהרון ומרים: "הלא גם בנו דיבר" – כתבה תורה פסוק הנראה כאינו ממין העניין:

והאיש משה עניו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה" (שם, ג).

כאן כרך הכתוב את דרגת נבואת משה, בעומק ענוותנותו. כי החומר הוא 'דל גאה'. ותמצית הענוה היא, הכפפת כחות החומר להארת נשמת חיים. 'עפר ואפר', עדיין מבטאים 'יש' כלשהו.

מציאות בטילה, חסרת ערך – אבל מכל מקום, מציאות קיימת לעצמה. ומשה השיג דרגא נוראה בהרבה: "ונחנו מה!" ומשה רבינו שזכה לשלימות סגולה זו – נעשו ממילא אבריו כולם, כלים להשראת שכינה ולהשפעת דיבורו של מקום – "אדבר בו!" וכך זכה משה להיות הצינור להשראת דברי תורה והנחלתן לישראל – "משה קיבל תורה מסיני ומסרה כו" (אבות א, א). ו"איתפשוטתיה דמשה בכל דרא". כזוהי דמותן הפנימית של חכמי הדורות כולם!

השתלשלות התורה ומסירתה לדורות, לעולם הוא מותנה בחידוד הכלים הללו – בטיפוח סגולת הענוה. חכמי ישראל שבכל זמן, מבטלים את יישותן לגמרי, להוייתה של תורה. ומתוך כך, אף הם זכין לבבואה מכחו של משה. ורמ"ח איברי החומר שלהם, נעשים צינורות לקול ה' הבוקע בטהרתו מבין קפליו של גוף.

1. כח השמיעה

ועושר הדיבורים שנפרשו לפנינו, מפרנסים כמה פרשיות בתורה:

'פקוד ה' אלוקי הרוחות לכל בשר איש על העדה' (במדבר כז, טז) – ...מה ראה [משה] לבקש את הדבר הזה, אחר סדר נחלות? אלא כיוון שירשו בנות צלפחד את אביהן, אמר משה, הרי השעה שאתבע בה צרכי, אם בנות צלפחד יורשות, בדין הוא שיירשו בני את כבודי.

אמר לו הקב"ה, 'נוצר תאנה יאכל פריה' (משלי כז, יח) כו'. יהושע הרבה שירתך והרבה חלק לך כבוד. והוא היה משכים ומעריב בבית הוועד שלך, הוא היה מסדר את הספסלים, והוא היה פורס את המחצלאות. הואיל והוא שירתך בכל כוחו, כדאי הוא שישימש את ישראל, שאינו מאבד שכרו – 'קח לך את יהושע בן נון' (במדבר שם יח) כו' (במד"ר כא, יד).

ודעת לנבון נקל, שאין המדרש הזה דן בהלכות הכרת הטוב. כאן הוצק היסוד של הנחלת תורה לישראל. מי שעתיד לרשת את הנהגת עם ישראל, צריך שיהיה נחון באותן מידות ותנועות נפש, שהעניקו למשה גופיה את כתר ההנהגה. ומכאן, ש"פריסת המחצלאות" ו"סידור הספסלים" שעסק בהן יהושע, כוחם להעשיר ולהכשיר אדם, להיות ה"איש על העדה". לרשת את כתרו ותפקידיו של רעיא מהימנא.

והשלמת התמונה, מבוארת בדברי חכמים במקום אחר. והדיבורים הללו מאירים לפנינו באור חדש, את משמעותם הרוחנית של קשרי רב ותלמיד, ואת הדרך שבה נוצרת שלשלת מעתיקי השמועה:

"אם שמוע תשמע" (דברים כח, א) – אם שמעת בקול רבך, סופך שאחרים שומעין לך (תנחומא כי תבא ד).

כאן הציבו חכמים את הדגש, על כח ה"שמיעה" של התלמיד. הושם כאן דגש, על רגישות תחושות האוזן, ככלי לקבלת השפעה ולהנחלה. זהו איפוא אבן היסוד לקבלת השפעה רוחנית.

כי האדם מטבעו, "רואה מהרהורי לבו". רואה מה שנפשו חומדת לראות. שומע מה שנפשו חושקת לשמוע. הבנתו העצמית נמסכת בדברים, מעצבת אותם בהתאם לתובנות אישיותו. תפיסתו האישית 'מפרשת' אותם, בפירושים הנובעים מדחפיו האישיים. ונמצא, שתכונות נפשו שלו, מתערבים ב'שמיעה'. וקול ה' שרבו מעביר אליו, אינו נשמע לו בטהרתו. כי דבר ה' עובר אצלו, דרך מסכים חוצצים. ההבלטות המיוחדות לו, ההדגשים האישיים שלו, ונטיותיו האישיות – מעכירות את המראה הגדול של העתקת השמועה.

יכולת השמיעה בטהרתה, היא איפוא הכח הבסיסי שתלמיד חייב להצטייד בו, אם שאיפתו להכלל בשרשרת מעתיקי השמועה. ומכאן ש'שמיעה' משמעה, ביטול כעפרא דארעא. 'שמיעה' משמע, הפיכת כלי הנפש האישיים לכלי קבול לקולם של מוסרי השמועה, המעבירים מדור לדור, את הקול הבהיר של "שכינה המדברת מתוך גרונו של משה". "קול גדול ולא יסף" – ולא פסק!

מה ערבים מעתה דברי חכמים: "אם שמעת בקול רבך כו'" – ה'שמיעה' הזו היא כח הטיית האוזן עליה דיברנו. 'שמיעה' הקושרת אה התלמיד, לשלשלת הקדושה של מעתיקי השמועה. ומשצורף מכח שמיעתו ורותק לשלשלת הזו, מובטח לו המשכיותה של השלשלת הזו מפיו – "ישמעו תלמידיך לקולך". מדרך הטבע יזכה גם הוא, לתלמידים בעלי סגולת ה'שמיעה'.

ז. אלעזר

ועוד נתעשרו הדברים במקום אחר:

וכל המורה הלכה בפני רבו כו', רבי אליעזר אומר, מורידין אותו מגדולתו. שנאמר (במדבר לא, כא): 'ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא, זאת חוקת התורה אשר ציוה ה' [את משה] וגו'. ואף על גב דאמר להו, לאחי אבא ציוה, ואותי לא ציוה, אפילו הכי איענש, דכתיב (שם כז, כא): 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד' (שהיה עתיד יהושע להיות צריך להישאל דבר הלכה מאלעזר - רש"י), ולא אשכחן דאיצטריך ליה יהושע (עירובין סג.).

אלעזר הכהן היה אמור להכלל במידה ידועה, בין מעתיקי השמועה - 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד!' היו מדברי תורה, שעתיד היה אלעזר להיות בהם המקשר, מגשר ומעביר את השמועה, ממשה רבינו ליהושע. ולא הפסיד אלעזר את זכותו, אלא מפני שהורה הלכה בפני רבו. והגם שלא חידש אלעזר באותה שעה מדליה כלום. הוא אך השמיע את דבר האלוקים שביד משה: "זאת חוקת התורה אשר ציוה ה' את משה". מכל מקום, כיון שעשה כן שלא ברשות, נפגמה אצילות עדינות כח השמיעה שלו.

הוראת הלכה בפני רבו - הוא ביטול המראה הגדול של התבטלות ו'שמיעה'! כי משנעשית תפיסתו העצמית של אלעזר 'מאן דאמר' - לא היו עוד כליו הרוחניים ערוכים לקלוט במלוא הזכות, את קול השכינה הבוקע מגרונו של משה. ועל כן, העתקת השמועה פוסחת על אלעזר, ועוברת בשלימות ליהושע, ה'פורס מחלצאות' ו'מסדר ספסלים', משכים ומעריב, ומבטל בהחלטיות את ה'אני' שלו, בפני תורה משמים שבפי משה!

ח. "והוא הצעיר!"

והרינו שבים קדמה. מכאן פרושה לפנינו הדרך, ונגלה החוט הכורך את הקדמת אפרים למנשה, לגילוי כוחם של חכמי ישראל. והדברים נטועים במה שאמרו חכמים:

'וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר' - אמר רבי חונייא, וכי מן התולדות אין אנו יודעים שהוא הצעיר? אלא מהו 'והוא הצעיר'? שהיה מצעיר את עסקיו כו' (בר"ר ו, ד).

אתה מוצא בכל דבר, אפרים קודם למנשה: בשופטים, ובדגלים, ובמלכים, ובקרבות כו'. ולמה זכה אפרים לכך? מפני שהיה ממעיט עצמו כו'. אמר הקב"ה, הואיל ומיעט עצמו, יזכה לכבוד הזה כו' (פסיקתא רבתי ג, ג).

כאן נחשף לפנינו, המניע לשיכול ידי יעקב. אפרים היה "מצעיר את עסקיו", משפיל וממעט את עצמו. העדפת אפרים על פני אחיו, טמונה איפוא בכח ההתבטלות העצמית שלו.

ורבותינו שם אף חוזרים ומגלים, אלו פירות הצמיחה לו ענוותנותו של אפרים:

'ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו' - שעתיד יהושע לצאת ממנו, שינחיל את הארץ, וילמד תורה לישראל (בראשית מח, יט ורש"י ע"פ תנחומא ו).

כח ההנהגה של יהושע ינק, כאמור, מסגולת ההתבטלות שלו. מפריסת המחלצאות וסידור הספסלים, בבית מדרשו של משה. וסגולה זו באת חפונה עמו בבית גזיו, מבית אבי אביו אפרים. יעקב הבחין איפוא ביכולת הייחודית הזו. והעניק לה את ברכתו, בשיכול ידיו.

ט.

ומכאן יאירו לנו דברי רבותינו הפונים קדים:

...לא יאמר אדם, איני מקיים מצות זקנים כו'. אין אתם רשאים לומר כך כו'. למה? שאף על דבריהם אני מסכים כו'. תדע לך, שהרי יעקב בשעה שבירך מנשה ואפרים, מה כתוב שם: 'וישם את אפרים לפני מנשה', עשה הקטן קודם לגדול - וקיים הקב"ה גזירתו כו'."

שיכול ידיים זה של יעקב בברכת אפרים, אינו רק הוכחה לכוחם של חכמי ישראל. בו זמנית הם כוללים גם כן טעם וסיבה, מהיכן נובע, וכיצד משתלשל, כח מופלג זה. לפי שהקדמת אפחם זו נובעת, כאמור, ממידת ההתבטלות והענוה שהיתה בו. ומידת זו עצמה, היא הנוסכת בחכמי ישראל את הכח הרוחני, לצקת מבראם דברי תורה. עד ש"שכינה מדברת מתוך גרונם!"